

Kvindehistorie – kvinders historie:

En skitse i senmiddelalderlig ramme

Af Grethe Jacobsen

I. Hvad er det kvinder vil med Historien?

Dette spørgsmål, en omskrivning af Sigmund Freuds frustrerede udbrud (da kvinder ikke passede ind i hans teorier) svæver mer eller mindre uudtalt rundt i den hjemlige historiker verden. Hvad kvindehistorikere vil, er kort og godt at præsentere og forklare vore formødres historiske erfaring. For at kunne gøre det er det nødvendigt, at vi frigør os fra traditionel historie, der i høj grad har været – og er – domineret af mænd. Det er de store, og i de sidste årtier små, mænds historie, der hidtil har udgjort det, man(d) kalder Historie. Historikerne har beskæftiget sig med begivenheder og udviklinger, der har været af betydning for mænd uden tanke for, om disse milepæle og strømninger i historien betød noget for kvinder og i givet fald hvordan.

Kvinder har ikke været totalt udelukket fra historieskrivningen. De, der har spillet en rolle i det politiske liv, som Dronning Margrete, eller i kongers og andre store mænds liv (som Dyveke, Grevinde Danner), har været

genstand for forskning men ud fra betragtningen: hvad betød de for mænds historie. En undtagelse herfra er Johannes Steenstrups arbejder om kvinder, der på nogle punkter foregreb nyere kvindehistorisk forskning. Typisk nok har det imidlertid været den del af hans produktion, der indtil for nylig har været ignoreret.¹ Et af de få nyere forsøg på at få kvinder ind i historien er Skyum Niensens *Kvinde og Slave* (1971). Bogen omhandler ikke kvindehistorie, men inddrager et nyt aspekt i mænds historie, nemlig kvinders plads i samfundet. Bogen har fortrin og fejl, men rummer en stor fare, den at gøre kvindehistorie til et tillæg til traditionel historie.²

Der er i øjeblikket en tendens til at sidestille kvindehistorie med socialhistorie, familiehistorie, økologihistorie, idehistorie og andre områder, der i disse år forskes i. Kvindehistorie er ikke et nyt område inden for traditionel historie, men et selvstændigt overordnet princip, der gør det muligt at anskue fortiden på en måde, der kan forklare hvorledes den ene halvdel af menneskeheden historie er forløbet.³ Det er et princip, der kræver en radikal

Grethe Jacobsen, f. 1945, Ph. D., kandidatstipendiat ved Historisk Institut, Københavns Universitet.

* De ideer og tanker, der præsenteret i artiklen, er resultatet af ti års arbejde med og forskning i kvindehistorie. Utallige kvindeforskere i USA og Danmark har bidraget med teoretiske overvejelser og konkrete kildehenvisninger gennem foredrag, samtaler, diskussioner, utrykte opgaver, jeg har fået lov at læse, og trykte afhandlinger. Det er umuligt at spore alle tanker, ideer og henvisninger tilbage til ophavskvinden eller -manden. Fodnoter vil give nogle konkrete henvisninger til forskning, der er trykt, men de kan ikke yde fuld retfærdighed til den udvikling, der sker inden for kvindehistorisk forskning. Det er forfatterens håb, at denne artikel vil udtrykke en dyb taknemmelighed over at have nydt godt af denne forskning.

1. Se indledningen af Thelma Jexlev til Johannes Steenstrup, *Den danske Kvindes Historie . . .*, (København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1982), der er et genoptryk af Steenstrups værker om danske kvinder fra senmiddelalderen til 1917.

2. Se Thelma Jexlevs anmeldelse i *Hist. Tidsskr.*, 74 (1974), 398–405.

3. Den bedste samling af teoretiske essays er *Liberating Women's History: Theoretical and Critical Essays*, ed. by Berenice A. Carroll (Chicago: University of Illinois Press, 1976); desuden kan henvises til Gerda Lerner, *The Majority Finds Its Past: Placing Women in History* (Oxford: Oxford University Press, 1979); Joan Kelly-Gadol, »The Social Relation of the Sexes: Methodological Implications of Women's History«, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, I (1975/76) 809–823; Tinne Vammen, »Kvindeperspektiv på historie«, *Historievidenskab*, 16 (1978) 144–170; Nanna Damsholt, »Kvindesynsvinkel på historien«, *Når kvinder ser med egne øjne*, red. Lone Fatum og Karin Friis Plum (København: Arken, 1983) 74–91.

nytænkning og nyvurdering af den historiske udvikling. Traditionelle milepæle (regerings-skifter, krige, økonomiske og tekniske udviklinger) må anskues påny udfra det, nu klassiske, spørgsmål, formuleret af den amerikanske historiker Gerda Lerner: »Hvad betød det for kvinder?« Viser det sig, at de historiske begivenheder, der hidtil har været anset for vigtige, ikke har haft nogen indflydelse på kvinders liv, kan vi afskrive dem som uvæsentlige for kvindehistorie. I stedet må vi finde frem til nye milepæle i kvinders historie ved at stille spørgsmålet: »Hvad er væsentligt for en forståelse af kvinders historiske oplevelse?«

Dette enkle spørgsmål er mere kompliceret end man umiddelbart skulle tro. Historikere, kvindelige som mandlige, er jo uddannet i den traditionelle historie med dens begrebsverden og terminologi, med de faldgruber og farer dette indebærer. En oplagt faldgrube er at måle kvinder med mænd, altså at lægge vægt på ligestilling eller mangel på samme. Derved opnår man imidlertid kun at begrænse kvinders historie, idet sådan en forskning implicit understreger, at kvinder kun har historie, når de er som mænd, hvorfor vi kun behøver beskæftige os med kvinder, når de kæmper for og opnår ligestilling. Resultatet er, at store dele af kvinders historie skæres bort. En lignende faldgrube er fokuseringen på undertrykkelsen af kvinder, hvilket kan føre (og har ført) til konklusionen, at kvinder ikke har nogen historie, fordi de har været undertrykte. Erstatte man »kvinder« med »sorte i USA« eller »Sønderjyder 1864–1920« træder fordommen klart frem.

Hvor besnærende og derfor hvor farlig denne anskuelsesvinkel er, ses af følgende eksempler, fundet i to essays, udgivet i 1981 og skrevet af to anerkendte og intelligente histo-

rikere. Georges Duby argumenterer i sit essay om kvindehistorie, at kvinden i 1100-tallets Frankrig »kun opnår fuld værdi før puberteten og efter overgangsalderen ... altså når hun er seksuelt uskadelig.«⁴ 'Værdi' er her forklaret som samfundets værdinorm, men han glemmer helt at tilføje at det er det mandlige samfunds normer, han bruger. Han stiller ikke et eneste øjeblik det spørgsmål, som må være det væsentlige i en artikel om kvindehistorie: »Havde kvinder samme opfattelse?« Mon de virkelig har anset perioden som hustruer, mødre og opdragere, en periode hvor deres livsform adskilte sig fra mændenes, for mindre værdifuld end de perioder før og efter, hvor deres livsform nærmede sig mændenes? Dubys artikel rummer også et ganske sigende eksempel på, hvorledes moderne fordomme kan snige sig ind hos en ellers kildekritisk historiker. Han beskriver, hvorledes enker i kraft af deres position opnår virkelig magt. De fastholder nemlig »en moralsk magt over deres ældste sønner, hvis første rådgivere de sædvanligvis er. Deres svigerdøtre dominerer de ganske enkelt.«⁵ Udsagnet er ikke støttet af kilder, ej heller gøres der rede for forskellen mellem »moral power« over sønner og »pure and simple dominance« over svigerdøtre. Alle ved jo, at svigermødre undertrykker deres svigerdøtre!

I Kai Hørbys artikel om dansk socialhistorie forårsager fokuseringen på mænd og analysen udfra traditionel begrebsverden det ganske absurde argument, at »forudsætningen at ... kvinder altid var mindre socialt aktive end mænd, behøver ikke noget historisk vidnesbyrd for at blive alment accepteret ... historikeren behøver ikke finde eksempler, der understøtter disse generelle forudsætninger.«⁶ Denne nedvurdering og dermed usynliggørelse af kvinders rolle i historien,

4. »... woman only attains her full value when she is either a *virgo* or a *virago* ... that is to say, when she is sexually inoffensive,« Georges Duby, »The History of Women – An International Background: The aristocratic Woman in France in the Twelfth Century,« *Danish Medieval History – New Currents*, ed. by Niels Skyum-Nielsen and Niels Lund, (København: Museum Tusulanum, 1981) 67.

5. »They detain a moral power over their eldest sons, whose first councillors they normally are. Over their daughters in law they exercise pure and simple dominance,« *ibid.*

6. »... assumptions that ... women [were] always less socially active than men, need no historical evidence to be generally accepted. ... Finding examples of the validity of such general assumptions need not engage the historian.« Kai Hørby, »The Social History of Medieval Denmark,« *ibid.*, 50.

understreges yderligere af den følgende sætning, hvor historikeren opfordres til »at koncentrere sig om at vise hvorledes tidligere tiders samfund – hvadenten han [*sic*] har kildemateriale til sin disposition eller ej – var anderledes and man kunne forvente.«⁷ Kvindehistorikere kan kun være enige i det sidste. For at nå frem til en analyse af tidligere tiders samfund, som det formede sig både for mænd og for kvinder, er en af forudsætningerne netop, at man stiller spørgsmålstejn ved 'generelle forudsætninger'. Hvad menes der med at kvinder var mindre socialt aktive end mænd? Hvad med den for samfundet så vigtige funktion som reproduktion? Her kan man, om man vil følge tankegangen om at være mer eller mindre social aktiv, argumentere, at mænd var betydeligt mindre aktive end kvinder. Samleje, der førte til undfangelse, har vel næppe været mere end et par minutter. Graviditet varer og har også i tidligere tider været 40 uger, efterfulgt af fødsel, der strakte sig over adskillige timer, hvorunder den fødende havde hjælp af andre kvinder. Hvis barselskvinden overlevede, lå der forud flere måneders amning, afsluttet af adskillige års barnepasning og opdragelse, baseret på erfaringer høstet af kvinder og videregivet af kvinder.

Disse eksempler demonstrerer behovet for en radikal nytænkning, så kvinders historie kan skrives ud fra et kvindesynspunkt og frigjort fra den traditionelle begrebsverden og dens (for kvindehistorien) indskrænkende normer. Nogle begreber som 'klasse' kan bruges, idet kvinder som mænd var delt i klasser eller lag i samfundet med svingende økonomisk og politisk magt eller afmagt. Kvinders historie er som mændenes præget af uligheder. I lange perioder har nogle kvinder haft

temmelig meget, mens alt for mange har haft for lidt. En traditionel klassesdeling kan dog tilsløre det faktum, at på visse områder havde alle kvinder fælles historiske oplevelser og at kvinderne i de enkelte klasser havde andre livsbetingelser end mændene i deres klasse.⁸

Disse livsbetingelser kunne og har i lange perioder været præget af undertrykkelse af kvinder såvel som kamp for lighed med mænd. Kvinders liv har været præget af mænds holdning til dem, og de har i perioder accepteret denne holdning. Derfor er disse faktorer vigtige for kvindehistorien, men ingen af dem udgør i sig selv kvindehistorie. De er dele af en helhed, der bliver stykket sammen af kvindehistorikere her og i udlandet. Det er et møjsommeligt arbejde, fordi vi må nedbryde så uendeligt meget, førend vi kan opbygge. Periodisering, for eksempel, er et ganske praktisk redskab med hvilket historikeren kan organisere fortiden i overskuelige blokke. Men kan vi tale om 'middelalder' eller om 'renæssance' for kvinder? Som den nyligt afdøde amerikanske historiker Joan Kelly fastslog, så eksisterede der ikke nogen renæssance for kvinder – i hvert tilfælde ikke i den periode (1400–1600) vi sædvanligvis hentyder til, når vi bruger ordet 'Renæssance'.⁹ Traditionel periodisering kan dog foreløbigt bruges i kvindehistorie, hvis vi udrydder alle værdiladede mærkater som 'mørke middelalder' og 'oplysningstiden'. I det følgende vil jeg fokusere på en periode, 1300–1600, traditionelt kaldet senmiddelalder og reformationstid, og belyse sider og udviklinger i samfundet (hovedsageligt det danske), der fik betydning for kvinder, for derigennem at anskueliggøre kvindehistorie, både Hvad og Hvordan.

-
7. »The historian ... ought to concentrate on demonstrating where societies in the past – whether evidence of direct nature is at his disposal or not – differed from what might be expected,« *ibid.*
 8. Forholdet mellem materialistisk og feministisk historieskrivning er diskuteret af Juliet Mitchell i »Four Structures in a Complex Unity,« *Liberating* (note 3), mellem marxisme og feminisme generelt i *Women and Revolution: A Discussion of »The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism,«* ed. by Lydia Sargent (London: Pluto Press, 1981).
 9. Joan Kelly-Gadol, »Did Women Have a Renaissance?« *Becoming Visible: Women in European History*, ed. by Renate Bridenthal [and] Claudia Koonz (Boston: Houghton Mifflin, 1977) 137–164.

II. »Jamen, er der kilder nok?«

Enhver dansk middelalderhistoriker med respekt for sig selv starter en analyse med højlydt at beklage sig over det sparsomme kildemateriale. Spørgsmålet om der er kilder nok til dansk kvindehistorie i middelalderen, er derfor tilsyneladende fordomsfrit. Tilsyneladende, for dybest set gemmer der sig en dobbeltmoral i spørgsmålet. Der skal åbenbart være et vist kvantum kilder, førend vi kan beskæftige os med kvinder. Den samme forsigtighed gør sig ikke gældende, når talen er om traditionel historie. Både kvantitativt og kvalitativt findes for middelalderen langt mere kildemateriale for perioden 1300–1600, end for perioden 800–1299. Dette har imidlertid ikke forhindret danske middelalderhistorikere i at kaste sig over sidstnævnte periode, hvor meget spændende forskning har set dagens lys i de senere årtier. Derimod er senmiddelalderen temmelig forsømt, bortset fra studier om politiske begivenheder, som Kalmarunionen, Blodbadet i Stockholm og Reformationens indførelse. Svaret på det i deloverskriften rejste spørgsmål må derfor blive, at hvad angår kvindehistorie i middelalderen, er der (i lighed med mænds historie) aldrig nok kilder, men der *er* kilder og ingen af disse er nye. Kvindehistorikere bruger såmænd det samme kildemateriale, der altid har været brugt til middelalderhistorie. Det kan ikke besvare alle de spørgsmål, vi stiller angående kvindehistorie, men det kan besvare utroligt mange af dem, blot vi kigger på kilderne med friske øjne. Det drejer sig derfor ikke *om* der er kilder nok til kvindehistorie, men om *hvordan* vi bruger de kilder, vi har.

Kildekritik er nødvendig, men også her er der brug for en god portion skepsis. Det er vigtigt at vide hvornår, hvordan, hvorfor og af hvem en kilde er produceret og i hvad stand, den er overleveret. Det er imidlertid ligeså vigtigt at gøre sig klart, at hidtil har kildekritikken hovedsageligt haft til formål at tjene

politisk historie. Vurderingen af en kildes brugbarhed gælder ikke nødvendigvis for dens anvendelse til kvindehistorie. Følgende citat er et godt eksempel på en implicit vurdering af, hvad der 'tæller' som kilder og hvad der ikke gør: »Kilderne viser tydeligt, i hvor høj grad der var tale om et mandssamfund. Det er næsten alene mænd, der optræder i kilderne, når vi ser bort fra skattelisterne mange enker og enlige kvinder, fattigregnskaberne talrige understøttede kvinder samt tingbøgernes referater af hekseprocesser, gældssager med kvinder som skyldnere, injuriersager med skældende kvinder og voldssager, hvor kvinder havde sparket eller revet i håret.«¹⁰ At samfundet (i dette tilfælde Ribe 1560–1660) var et mandssamfund turde vel betvivles. Det har i al sandsynlighed bestået af ca. 49% mænd og 51% kvinder. At det har været et mandsdomineret samfund, der ikke har tilbudt sine kvindelige medlemmer en dans på roser gennem livet, er højst tænkeligt. Men det kan ikke bevises ved at nedvurdere de kilder, hvori kvinder optræder. Man opnår kun at usynliggøre kvinder og dermed deres historie. Som i de ovennævnte eksempler af Duby og Hørby viser Degns citat tydeligt, at selv velmenende forsøg på at inddrage den halvdel af menneskeheden, der hidtil har været overset i historieskrivningen, er dømt til at mislykkes, indtil man frigører sig fra traditionel tænkning. Det er ikke kilderne, der skal bestemme, hvad kvindehistorie er, men kvindehistorisk analyse, der bestemmer hvad og hvordan historikeren bruger det kildemateriale, der er til rådighed.

Et overset aspekt af kildeanalysen er kildens publikum. Fokuseringen på ophavssituationen har bevirket, at der sjældent anstilles betragtninger over effekten. Anskuer vi for eksempel Saxos *Gesta Danorum*, må man som kvindehistoriker spørge, ikke blot hvordan Saxos kvindesyn er, men også om det har påvirket samfundets syn generelt og kvinders selvopfattelse specielt. Mit personlige syn på

10. Ole Degn, *Rig og fattig i Ribe: Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560–1660*, (Aarhus: Universitetsforlaget, 1981) I, 342.

Saxo ligger nærmest det, der er udtrykt af Nanna Damsholt.¹¹ For at sige det mildt, er Saxo just ikke overvældende positivt stemt mod kvinder. Men – hvor mange læste Saxo? Han skrev på latin, et sprog, der kun beherskedes af en lille, uddannet elite, hovedsageligt gejstlige. Der har muligvis været danske nonner, der kunne læse latin. Men størstedelen af kvinderne kunne ikke og det samme gjaldt for lægmænd. En samtidig kilde, Anders Sunesøns synodalstatutter fra begyndelsen af 1200-tallet, må derimod have nået ud til en langt videre kreds.¹² Synodalstatutterne fastsatte kirkeboden for en række forseelser og forbrydelser; de har været gældende for hele landets befolkning og blev forklaret og håndhævet af lokale gejstlige. De korte paragraffer giver imidlertid et langt mere udtømmende billede af kvinders rolle og funktion i samfundet end Saxo med al sin store lærdom og indskrænkede kvindesyn kan. De fire første statutter handler om uagtsomt barnedrab og abort. Kvinder har ifølge disse hovedansvaret for børnene og idømmes derfor bod i tilfælde af, at et barn dør på grund af uagtsomhed, enten ved at det bliver ligget ihjel i sengen, drukner eller omkommer ved brand. Der gøres en undtagelse for nyfødte børn, der ligges ihjel, idet det her er faderen, der står som ansvarlig for barnet »indtil moderen er kommet sig af fødslen.« Gemt i denne paragraf ligger der en henstilling til faderen om ikke at sove i ægtesengen, førend moderen er rask efter barslen.

Er moderen således ansvarlig for små og halvvoksne børn og må lide straffen, hvis der tilstøder dem noget, tages der samtidig hensyn til hendes egne følelser, idet boden for uagtsomt barnedrab ved »ildebrand eller drukning« ikke bør være for streng, da »straffen kan være mere mærkbar for moderen ved den voldsomme smerte end ved følelsen af skyld.« Synodalstatutterne viser både

kvindens rettigheder (hvile efter barsel) og hendes pligter (barnepasning, herunder beskyttelse af dem i sengen om natten og i huset om dagen). De giver også udtryk for en erkendelse af vanskeligheden ved at holde øje med børnene samtidig med at arbejdet i huset og omkring gården skulle passes. Børn kunne falde i ildstedet eller drukne i en nærliggende brønd, sø eller å. Tolket ud fra kvindehistorisk synspunkt siger synodalstatutterne betydeligt mere om kvinders livssituation omkring 1200 end alle Saxos mer eller mindre trække dronninger og krigeriske møer.

Kvantitativt overskygger Saxo andre kilder fra Valdemarstiden, og *Gesta Danorum*s betydning for politisk og officiel idehistorie retfærdiggør denne plads. Men netop områder som politik og akademisk lærdomsudvikling var kvinder i middelalderen som regel udelukket fra. Set fra et kvindehistorisk synspunkt kan Saxo derfor kun oplyse om enkelte sider af kvinders historie, nemlig den politisk og ideologisk herskende elites syn på kvinder. Dette har en berettiget men ikke central plads i kvinders historie, et faktum som kildens omfang ikke ændrer på. Kilder, som for eksempel Anders Sunesøns synodalstatutter, der kvantitativt ser ringe ud ved siden af, men som beskæftiger sig direkte med kvinders situation, må derfor være det første mål for kvindehistorikere.

III. En feministisk periode, 1300–1600

Når jeg betegner den i det følgende behandlede periode som feministisk er det, fordi man i kilderne mærker en bevidstgørelse af kvinder hvad angår deres kvindeidentitet, deres funktion i samfundet på egne præmisser og ikke mindst deres betydning for samfundet og for mændene. Det betyder ikke, at vi har at gøre

-
11. »Women in Latin Medieval Literature in Denmark e.g. Annals and Chronicles,« *Aspects of Female Existence: Proceedings from the St. Gertrud Symposium »Women in the Middle Ages« Copenhagen, September 1978* (København: Gyldendal, 1980) 58–68; »Saxo Grammaticus som kvindeskilder,« kronik i *Politiken*, 17. november 1982; (anmeldelse af) »Birgit Strand: Kvinnor och män i Gesta Danorum, 1980,« *Fortid og Nutid*, 29 (1981–82) 512–513.
12. Trykt i *Diplomatarium Danicum* I:4, nr. 65.

med et kvindedomineret samfund, endsige et matriarkat. Det gælder for det senmiddelalderlige samfund som for næsten alle de samfund, hvori kvinders historie udspiller sig, at mændene dominerer kulturelt, ideologisk, politisk og økonomisk. Men i senmiddelalderen gør nogle kvinder oprør mod den mandlige ideologi og kultur, andre trænger ind i mændenes verden men beholder deres kvindeidentitet, mens størstedelen udfolder sig på egne betingelser indenfor de rammer, samfundet sætter for deres liv, og de gør deres tildelte pladser værdifulde for sig selv og for samfundet.

De kvinder, der optræder i idehistorien, i kirkehistorien og i politisk historie er exceptionelle i den forstand, at de ikke repræsenterer de historiske erfaringer, som størstedelen af kvinder har gjort. Men fra et kvindehistorisk synspunkt er deres historie vigtig, hvis man vel at mærke ikke anskuer dem som »women worthies« med Natalie Davis' pragtfulde og rammende definition, d.v.s. som undtagelser fra kvinder generelt og som pikante fodnoter til mandehistorien, totalt revet ud af deres kvindehistoriske sammenhæng.¹³

Idehistorie er, som nævnt, et område, hvor kvinder har været udelukket fra højmiddelalderen til vore dage. Idehistorikere har fokuseret på intellektuelle i universitetskredse. Da kvinder blev nægtet adgang til universiteterne betød det også, at de ikke kunne deltage i de officielle teologiske og filosofiske debatter. Endnu vigtigere i denne forbindelse er det, at redskaberne til at kunne deltage aktivt i lærdomsudviklingen i middelalderen og nyere tid, nemlig at kunne tale, skrive og læse latin, var forment kvinder. Det var et tilbageskridt fra tidlig middelalder, hvor lærdomsformidling foregik i munke- såvel som nonneklostre. Der var dog kvinder, der fik adgang til en uddannelse i senmiddelalderen og de efterfølgende århundreder, og enkelte er medtaget i traditionel historie. De er dog blevet betragtet som »Women worthies«, som undtagelser fra

reglen (retteligen fordommen) om, at kvinder generelt ikke havde kapacitet for intellektuelle aktiviteter. Samtidig bekræfter den traditionelle analyse af disse kvinder, som af idehistorien generelt, en dybereliggende og ikke altid bevidstgjort fordom om, at intellektuel udvikling kun kan foregå på mænds præmisser, således at mandlig tankegang bliver identisk med idehistorie.

I perioden 1300–1600 finder vi i Europa, som nyligt påvist,¹⁴ en feministisk tænkning, der begynder med Christine de Pisan (1364–1430). Hun var en italiensk-født fransk forfatterinde, der havde fået en god uddannelse og som enke forsørgede sig selv, sine tre børn og sin moder ved at skrive. Hun var exceptionel, dels ved sin uddannelse, dels ved sin mangel på tilknytning til et universitet eller kloster. Christine gør i sit hovedværk, *La Cité des Dames* [Kvindernes by] (1404) op med traditionel tænkning, dets syn på kvinder og med det kvindehad, der gennemsyrede meget af denne tænkning, hvis farligste effekt var kvinders selvhad. I typisk middelalderstil, er det ikke Christine selv, der udtrykker dette. Hun får i sit studerekammer en dag besøg af tre allegoriske kvindeskikkelser, Fornuft, Retsskaffenhed og Retfærdighed, der forklarer hende, at lærde mænd ikke er objektive mennesker, der formulerer naturgivne regler og universelt gyldige meninger om kvindens væsen, men subjektive væsener, der er præget af deres køns forhold til og fordomme om kvinder.

Christine blev den første, der så klart udtrykte en bevidstgørelse og en feministisk tankegang, men hun var ikke den første, der i middelalderen protesterede mod mænds syn på kvinder. I 900-tallet skrev en nonne, Roswitha, nogle forbløffende, og forbløffende oversete, dramaer i protest mod den romerske digter, Terents, hvis stykker var meget populære på hendes tid. Roswitha gjorde oprør imod de bedrøvelige og passive kvindeskikkelser, den romerske digter fremstillede. Som

13. Natalie Zemon Davis, »Women's History in Transition: The European Case,« *Feminist Studies*, 3 nr. 3/4 (Spring-Summer, 1976) 83–106.

14. Joan Kelly, »Early Feminist Theory and the *Querelle des Femmes*, 1400–1789,« *Signs*, 8 nr. 1 (Autumn 1982) 4–28.

modvægt skabte hun en række stærke, helstøbte og dramaturgisk dominerende kvindeskikkelser.¹⁵ En anden slags opgør med den dominerende ideologi udtryktes af højmiddelalderens kvindelige mystikere, der beskrev Jesus og Gud med en kvindeorienteret terminologi i deres visioner.¹⁶

Hverken Roswitha eller de kvindelige mystikere formulerede så klart som Christine de Pisan en bevidstgørelse, der gjorde op med al mandlig tænkning. Men ved at sætte spørgsmålstegn ved kvindefremstillingen i en yndet genre (skuespil) eller ved at tillægge mandlige guddommelige figurer egenskaber med hvilke kvinder kunne identificere sig, blev grunden lagt til en alternativ tænkning, der begyndte i 1300-tallet. Den er fortsat mere eller mindre livskraftigt, til vore dage. Feministisk tænkning var dog indtil 1800-tallet forbeholdt exceptionelle kvinder. Selv i en periode hvor flere og flere lægpersoner kunne læse og skrive, var analfabetisme stadig mere udbredt blandt kvinder end blandt mænd, og det umuliggjorde en videre udbredelse af feministisk tankegang. Den måtte stadig udtrykkes i en lærdomsverden, der fungerede på mænds betingelser.¹⁷ Men derfor bør de tidlige lærde feminister ikke anskues som »women worthies« løstrevet fra deres kvindehistoriske sammenhæng, da det netop er denne sammenhæng,

der gør deres liv og arbejde væsentlige for kvindehistorie.

Både den senmiddelalderlige katolske kirke og 1500-tallets nye protestantiske kirker var ideologisk og praktisk domineret af mænd, ligesom traditionel kirkehistorie er det. I tidlig middelalder havde kvinder spillet en synlig rolle i den organiserede kirke, mens de i høj- og senmiddelalderen var næsten afskåret fra deltagelse i kirkeadministration og -politik. Kvinders rolle i den tidlige kirke blev anerkendt allerede i begyndelsen af den ny bølge af feministisk historieskrivning, ligesom den uheldige udvikling, der medførte kvinders eksklusion.¹⁸ Men fokuseringen på kirkestrukturen har bevirket, at man har overset den for kirkehistorien nok så vigtige fremvækst af læg fromhed, der fandt sted i senmiddelalderen, en bevægelse, der har haft stor betydning for lægkvinder som lægmænd.

Det er fornyligt påvist, at kvinder i høj grad har udnyttet denne bevægelse til at skabe rum for deres egen religiøse udfoldelse. Susan Bells studier har fremdraget eksempler på bibeloversættelser (før reformationen) og bønnebøger, bestilt, ejet og givet til kvinder, hvis indhold og i særlig grad illustrationer viser overklassekvindernes syn på og forhold til religiøse studier på privat plan.¹⁹

Før kvinder, der ikke havde råd til at få

-
15. Hendes værker er trykt i *Hrotswithae opera*, mit Einleitungen und Kommentar von H. Homeyer (München: F. Schöningh, 1970), i tysk oversættelse: *Hrotsvitha von Gandersheim, Werke*, in deutschen Übertragung ... von H. Homeyer (München: F. Schöningh, 1973); skuespillene er oversat til engelsk i *The Plays of Roswitha*, tr. by Christopher St. John (New York: Cooper Square Publ., 1966, opr. udgivet i 1923).
 16. Caroline Walker Bynum, *Jesus as Mother: Studies in the Spirituality of the High Middle Ages* (Berkeley: University of California Press, 1982). Bynum påpeger, at det ikke specielt var kvinder, der skabte et moderbilledsprog i 1100- og 1200-tallet; men hun viser, at kvindelige mystikere brugte en særegen terminologi i deres mystiske visioner, at den høj- og senmiddelalderlige brug af Gud-Moder billedet afspejler en tendens til at gøre Gud mere tilnærmelig og mere menneskelig og endelig, at der i samme periode sker en »feminization of religious language« (pp. 135 ff), hvilket efter min mening har den væsentlige betydning, at kvinder fik både et sprog og en guddommelig bekræftelse af kvindelige værdier, der gav dem mulighed for og inspiration til at udtrykke sig religiøst på egne betingelser.
 17. Se for eksempel Susan Groag Bell, »Christine de Pizan: Humanism and the Problems of a Studious Woman,« *Feminist Studies* 3 nr. 3/4 (Spring-Summer, 1976) 173–184; Margaret King, »The Religious Retreat of Isotta Nogarola (1418–1466): Sexism and Its Consequences in the Fifteenth Century,« *Signs* 3 (1977/78) 807–822; foruden Kelly, »Early Feminist Theory« (note 14).
 18. JoAnn McNamara and Suzanne F. Wemple, »Sanctity and Power: The Dual Pursuit of Medieval Women,« *Becoming Visible* (note 9) 90–118.
 19. Susan Groag Bell, »Medieval Women Book Owners: Arbiters of Lay Piety and Ambassadors of Culture,« *Signs* 7 (1981/82) 742–768.

fremstillet bøger og som ikke kunne læse, var der andre måder at udtrykke deres religiøse behov. Pilgrimsrejser var yderst acceptable foretagender for kvinder og mænd i senmiddelalderen. Rejserne kunne være en chance for at bryde med sit hidtidige liv, præget af børn, mand og arbejde, for at søge efter et religiøst liv, som tilfældet var med den engelske mystiker, Margery Kempe.²⁰ For kvinder, der forblev fast forankret i det verdslige liv, var der trøst og religiøs inspiration at hente hos Jomfru Maria og de kvindelige helgener. Disse guddommelige figurer har kvinder vel følt sig mere fortrolige med end de mandlige guddomme. Dyrkelsen af Jomfru Maria i høj- og senmiddelalderen har været diskuteret fra et kvindesynspunkt, og den fremherskende konklusion er, at Marias ophøjelse stod i omvendt forhold til kvinders stilling.²¹ En alvorlig indvending mod denne tese er, at der fokuseres på Marias dominerende stilling i verdslige mænds verden og ledes efter jordiske kvinder med samme stilling. Det væsentlige for kvindehistorien må være spørgsmålet om Marias betydning for kvinder. Betød det noget for kvinder, at Jomfru Maria kunne præsidere over jordiske mænd som skytshelgen for gilder, lav og munkeordener, organisationer, hvortil kvinder havde mer eller mindre begrænset adgang, og hvor de aldrig kunne blive ledere? Eller var det vigtigere for kvinder, at Maria indtog en så dominerende plads i det guddommelige hierarki og derved blev en bekræftelse på kvindens værd?

Pilgrimsrejser, private bønnebøger, dyrkelsen af Jomfru Maria og de kvindelige helgener gav kvinder muligheder for at realisere sig

selv religiøst på deres egne betingelser – og disse muligheder og former for religiøs udfoldelse var godkendte af den mandsdominerede kirke. Kvinders kirkehistorie forløber altså anderledes end mænds, hvor den officielle kirkestruktur spiller en større rolle.

Det lykkedes dog enkelte kvinder i senmiddelalderen at trænge ind i den organiserede kirke og påvirke den. Af disse kvinder har Den hellige Birgitta særlig betydning for nordisk historie og for nordiske kvinders historie. Birgitta var, som Christine de Pisan, exceptionel for sin tid. Alligevel repræsenterer hun noget vigtigt for kvindehistorien, idet hun med sin orden indførte kvindelige værdier og udfoldelsesmuligheder i en mandsdomineret struktur.²² Som påpeget af Tore Nyberg var de birgittinske klostre ikke dobbeltklostre i traditionel (tidlig middelalderlig) forstand, d.v.s. klostre, hvor mænd og kvinder havde samme opgaver. I Birgittas orden havde kvinder og mænd forskellige funktioner. Der er her tale om en »adskilt men lige« stilling, hvor mændene fortsatte Birgittas opsøgende og udadventede arbejde, rettet mod lægfolk, mens nonnerne fortsatte hendes opsøgende, men indadventede arbejde rettet mod Maria, Jesus og Gud.

Som ansvarshavende for den udadrettede aktivitet stod generalkonfessoren, mens abbedissens arbejdsområde dækkede administration og daglig ledelse af klostret, en funktion der svarede til verdslige kvinders arbejdsområde i husholdningen. Denne arbejdsdeling har givet anledning til debat om birgittinerordenen var matriarkalsk eller ej. Dette spørgsmål overskygger imidlertid det

20. Anthony Goodman, »The Piety of John Brunham's Daughter, of Lynn,« *Medieval Women*, ed. Derek Baker (Oxford: Blackwell, 1978) 347–358.

21. Marina Warner, *Alone of All her Sex: The Myth and Cult of the Virgin Mary* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1976); Kathleen Casey, »The Cheshire Cat: Reconstructing the Experience of Medieval Women,« *Liberating* (note 3) 233.

22. Følgende er baseret på *Den hellige Birgitta: Kilderne til hendes Historie og Udvalg af hendes Skrifter*, ved Johanne Skovgaard (København: Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse, 1921); Tore Nyberg, *Birgittinske Klostergrundungen des Mittelalters* (Lund: Gleerup, 1965); samme »De birgittinska ordensmännens uppgift,« *Kyrkohistorisk årskrift*, 16 (1968) 22–37; samme »Kvinder og mænd i birgittinerordenen: en middelalderlig tolkning af opgavefordeling og æresfortrin,« *Middelalder, metode og medier: Festskrift til Niels Skyum-Nielsen på 60-årsdagen den 17. oktober 1981* (København: Museum Tusulanum, 1981) 195–222; Beata Losman, »Heliga Birgitta som kvinnlig väckelsespredikant,« foredrag holdt på Skálholtsymposiet, 21–26. juni, 1981.

Illustrationen viser den betydning, private religiøse studier havde for kvinder, i hvert tilfælde dem, der kunne læse og som havde råd til at få fremstillet andagtsbøger til eget brug eller som brudegave. Jomfru Maria er helt opslugt af sin bog og har overladt barneplejen til Joseph. Afbildningen af den læsende Maria giver også en slags godkendelse af kvinders aktivitet på dette felt. SIGNS. Journal of Women in Culture and Society, Vol. 7, no. 4, 1982, opposite p. 766.

væsentlige i birgittinerordenen: at den ikke var tænkt som en kvinde- eller mandsdomineret orden, men som en orden hvor både kvinder og mænd kunne realisere Birgittas visioner inden for de grænser, den mandsdominerende kirkestruktur tillod. Mænd kunne blive præster, derfor fik de til opgave at sprede og forklare hendes visioner og åbenbaringer om et bedre samfund blandt lægfolk. Kvinder kunne blive nonner og gennem liturgien formidle bønner om frelse og dyrke Maria, Christus og Gud. Samtidig blev nonnestanden rehabiliteret derved, at Birgitta tildelede dem en rolle, der var værdifuld i sig selv og ikke blot et appendix til en mandsorganisation, som tilfældet var med de eksisterende nonneklostre, måske undtaget benediktinerne, hvis nonneklostre jo også havde en kvindelig grundlægger, St. Scholastica.

At så birgittinernonnernes rolle, symboliseret ved indskrænkningen af abbedissens effektive virkefelt, i løbet af 1400-tallet blev nedvurderet af mænd, reflekterer mere birgittinerordenens skæbne i mandehistorien end hendes betydning for kvinder og kvindehistorie. Var Birgitta en exceptionel kvinde og blev hendes orden trods alt en temmelig eksklusiv institution, fik hun som helgen betydning for mange kvinder. Hun var et forbillede (for Margery Kempe, for eksempel) og en guddommelig hjælper for kvinder i deres søgen efter frelse.

Politik tillod, som de to foregående områder, kun exceptionelle kvinder. Også her har feministisk historieskrivning set en forværring fra tidlig middelalder, hvor dronningen som bestyrer af den kongelige husholdning faktisk var finans-, indenrigs- og økonomiminister, mens kongen tog sig af sager vedrørende udenrigspolitik og militærvæsen.²³ I højmiddelalderen blev mange af dronningens arbejdsområder overtaget af et kancelli, bemandet (i ordets bogstaveligste forstand) af gejstlige embedsmænd, mens hendes aktive rolle indskrænkedes til en ren reproduktiv funktion: hun skulle føde arvinger. Ellers var hun et passivt redskab til overførsel af magt, gods

eller pant i alliancer, knyttet blandt mænd. I modsætning til kvinder uden for den politiske verden, var hendes funktion som medhjælp uden betydning. Nogle dronninger tiltog sig politisk magt, men kun ved at overskride rammerne for deres rolle. Derimod kunne enkedronningens rolle reflektere den position, som enker i andre lag af samfundet nød, især hvis der var mindreårige sønner. Enker havde i deres giftermål høstet erfaringer som administrator og som medhjælp fået indsigt i mændenes funktion i samfundet. Desuden var det ofte nødvendigt at tildele enken rettigheder og forpligtelser, der svarede til en mands i de perioder, hvor hun skulle fungere som familiens overhoved. Kvinder fik, som følge af deres livsbetingelser og medfølgende erfaringer, i en vis periode betroet en funktion, der vel ikke var lig en mands, men som dog rakte ud over de grænser, der normalt sættes for kvinders virke.

Det er ud fra dette synspunkt, at vi må anskue en politisk »woman worthy«, Fru Margrete Valdemarsdatter, dronning af Norge og de nordiske rigers regent. Margretes liv fulgte i begyndelsen det traditionelle mønster for sin tids prinsesser. Hun var først et passivt symbol på og bekræftelse af mandlige politiske alliancer. At hun som ung dronning muligvis har deltaget i den norske statshusholdning siger mere om det underudviklede norske kancelli end om dronningerollen. Det var som moder for en mindreårig konge og især som enke, at hun kom til at spille en politisk rolle, men en rolle, der stadigt faldt inden for rammerne af kvinders funktion i samfundet. Det forventedes af hende, at hun trak sig tilbage, da sønnen nåede skelsår og alder. Som bekendt døde Oluf i 1387, 17 år gammel. Dermed bortfaldt Margretes grundlag for at fungere som regent. Den kvindehistoriske betydningsfulde begivenhed i 1387 er, at den mandlige politiske elite valgte at forlænge hendes funktionstid ved at udnævne hende til »Fuldmægtige frue og husbonde og rigets formynder.« Titlen viser, at Margrete ikke blev valgt som erstatning for en mand. Hun

23. Se note 18.

blev valgt til regent i kraft af de kvalifikationer, hun som kvinde fra de øverste lag i samfundet besad: indsigt i administration af personer og gods, kendskab til love og regler både for almindelige mennesker og for politikere, samt evnen til at begå sig i en mandsverden. Det var kvalifikationer hun, i kraft af sin personlighed, forstod at udnytte, ikke mindst til at overbevise mændene om disse kvalifikations værdi i den politiske situation i 1387. Derfor opnåede hun en position, ikke som en erstatning for en mand, men som kvinde i sfærer, der ellers var forbeholdt mænd. Det var en tidsbegrænset position, og Margrete var vel selv klar over, at hendes kvalifikationer som kvinde kun undtagelsesvis blev anset for en fordel i politiske kredse, ellers havde hun vel valgt Katarina og ikke Erik til sin efterfølger. Men hun har vel næppe kunnet forudse, at dette vellykkede eksperiment med at indføre kvindelige elementer i en mandssfære ikke blev gentaget. Det er symbolsk, at hun i eftertiden er blevet kendt som Dronning Margrete, en titel hun passivt erhvervede sig, da hun blev gift bort, og ikke som »Fru Margrete« eller »Fyrstinde og frue, Margrete kong Valdemarsdatter,« som hun var kendt af samtiden,²⁴ en titel, der peger på hendes aktive rolle i den politiske historie som i kvindehistorien.

De exceptionelle kvinder i de mandsdominerende sfærer i senmiddelalderen fik ikke etableret en precedens for deres kvindelige efterfølgere. Det lykkedes ikke at skabe rum for en alternativ tænkning ved universitetet eller en plads for kvinder i kirkeadministrationen og i den politiske verden. I begyndelsen af Reformationstiden så det ud til at nye muligheder blev åbnet for kvinder,²⁵ blandt andet på grund af humanisternes propaganda for uddannelse både af mænd og kvinder,

men i realiteten var disse muligheder kun for få udvalgte kvinder og hovedsagelig i den tidlige fase. Bogtryk, der er blevet hyldet som den store opfindelse, der bragte lærdom til al folket, var forbeholdt mandlig tankegang og ideologi. Nok blev enkelte feministiske værker trykt, men den nye teknik fik ikke den samme betydning for kvindelig ideologi, og dermed for kvinders idehistorie som for mandlig ideologi og mænds idehistorie, blandt andet fordi kvinder sjældent havde adgang til at benytte den.

Inden for kirkestrukturen finder vi ingen Birgitta eller Katarina af Siena i 1500-tallet. Derimod var der i den politiske verden en række kvinder, der kom til at spille en rolle i Europæisk politisk historie, men sjældent på deres egne præmisser. De to kvindelige regenter af Nederlandene i første halvdel af 1500-tallet, Margrete (regent 1507–1530) og hendes niece Maria (regent 1530–1555) fungerede som kvinder i en mandsverden. De var enker og godsbestyrere men kom på grund af den politiske betydning, deres 'gods' havde, til at spille en rolle i politik. Enkedronning Catarina af Frankrig (Catarina af Medici, 1519–1589) udnyttede sin position som enke og moder til mindreårige konger (fra 1559) til at deltage i de politiske begivenheder i anden halvdel af århundredet.

Dynastiske omstændigheder gjorde, at samme periode havde et usædvanligt stort antal kvindelige regenter, hvoraf de mest prominente var Mary Tudor, Mary Stuart og Elisabeth I. Ingen af disse kvinder opnåede imidlertid deres position, fordi de var kvinder, men fordi de tilfældigvis blev født ind i familier, der havde eneret på deres lands troner, og fordi samme familie ikke havde produceret en søn til at overtage tronen. Samtidigens mænd så ikke med blide øjne på disse

24. Se for eksempel Ida Pedersdatter Falks testamente fra 1398, trykt i Kristian Erslev, *Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450* (København: Gyldendal, 1901) nr. 72, der side 170 omtaler »illustrissimam principem ac dominam, dominam Margaretam Woldemari Danorum regis filiam.«

25. Den foreløbig bedste metodiske behandling af kvinders forhold til Reformationen er Natalie Zemon Davis, »City Women and Religious Change,« i hendes *Society and Culture in Early Modern France: Eight Essays* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1975) 65–95; om kvinder i Reformationstiden generelt se Sherrin Marshall Wynthjes »Women in the Reformation Era,« *Becoming Visible* (note 9) 165–191, der også omtaler kvindelige regenter.

kvindelige regenter. Blev de accepteret var det som pseudomænd, ikke som kvinder. Reformationstiden markerer således en overgang for kvinder, hvor muligheden for kvindelige elementer blev ringere for til sidst helt at afskaffes som følge af en stadig snævrere fortolkning af kvinders rolle og dermed nedvurdering af alt, hvad der havde med kvinder at gøre.

Vender vi os fra de exceptionelle kvinder i lærde kredse, i kirken og i politik til almindelige kvinder og til de områder i samfundet, hvor de udgjorde majoriteten, bliver kilder til kvinders bevidsthedshistorie færre. Hvad angår det danske samfund belyser det overlevede kildemateriale hovedsageligt kvinders daglige liv og virke inden for de rammer, samfundet satte, men næsten intet om hvad de tænkte. I analysen af dagliglivet spiller klassespørgsmålet en væsentlig rolle. Vi kan ikke tale om kvinder generelt men må skelne mellem kvinder fra forskellige lag i samfundet. Samtidig må man gøre sig klart, at kilderne fortæller betydeligt mere om kvinder fra samfundets øverste lag, som adel og højere borgerstand, end om landbokvinder og småborgerkvinder, for slet ikke at tale om proletariats kvinder, hvis liv vi kun hører indirekte om i forordninger angående fattigforsorg eller de prostitueredes klædedragt og tilholdssteder.

I det følgende vil jeg koncentrere mig om at belyse en enkelt gruppe, nemlig de, der tilhørte bysamfundets øvre og mellemste lag, købmandsstanden og håndværkerstanden, for derved at anskueliggøre kvinders historie, både som kvinder og som medlemmer af en social klasse.

Rammerne for disse og andre kvinders rolle i samfundet blev afstukket i lovene, der udgør en vigtig kilde til kvinders historie især i 1300- og 1400-tallet, hvor kildematerialet vedrørende retspraksis er magert. Det er, som ovenfor argumenteret, imidlertid nødvendigt at analysere lovmaterialet ud fra et kvindehi-

storisk synspunkt. Det er ikke nok at se på, hvad lovene siger om kvinder i forhold til mænd og konstatere, at kvinder ikke havde samme juridiske rettigheder og forpligtelser som mænd. Det er langt mere givtigt at undersøge, hvordan kilderne kan belyse kvinders liv, som Inger Margrete Jensen har gjort det i sin analyse af de gamle landskabslove.²⁶ Hun bruger lovmaterialet til at rekonstruere samfundets struktur, i særdeleshed husstanden, for derpå at bestemme hvad kvinders funktion var og dermed deres betydning for samfundet. At kvinders arbejdsområde var i privatssfæren kan vel ikke undre, men netop denne sfære var ikke i samme grad reguleret som den offentlige, hvorfor lovene ikke beskæftiger sig så meget med de personer, der hovedsageligt virkede inden for dette område. Lovene foreskrev regler for husstandens repræsentant udadtil og dennes forhold til andre husstandsoverhoveder. Derfor er de mænd, der fungerede som repræsentant for og havde juridisk ansvar for alle husstandens medlemmer, så dominerende i lovparagrafferne. Nogle mænd, tjenestekarle, svende, hjemmeboende sønner, var underlagt husbondens myndighed, som kvinder generelt var det. Undtagelsen var enker, der fungerede som husstandsoverhoved. Lovene kan fortælle en hel del om kvinders liv, men de kan ikke give nogen vurdering af deres aktivitet eller passivitet i forhold til mænd. Lovene beskriver ikke alle samfundets funktioner men regulerer nogle af dem, som oftest dem, der hovedsageligt blev udført af mænd.

Retshistorikeren, Inger Dübeck, har i sin banebrydende disputats anvist andre måder at anskue lovene på.²⁷ Hun stiller blandt andet spørgsmålet, om der er områder, hvor lovene ikke lægger restriktioner på kvinder. Det fører til en diskussion af det væsentlige punkt, om lovene udtrykker en generel umyndiggørelse af kvinder og dermed antyder en nedvurdering af kvinders kapacitet til at handle selvstændigt. Svaret er et nej, hvad angår

26. Inger Margrethe Jensen, *En analyse af kvindens stilling ud fra de danske landskabslove* (Ålborg: Ålborg Universitetscenter, Centraltrykkeriet, 1978).

27. Inger Dübeck, *Købekoner og konkurrence: Studier over myndigheds- og erhvervsrettens udvikling med stadigt henblik på kvinders historiske retsstilling* (København: Juristforbundets Forlag, 1978).

middelalder og reformationstid. Voksne kvinder, både enlige og gifte, var principielt myndige, men deres juridiske handlekraft var på visse punkter begrænset. Derimod dukker ideen om kvinders generelle 'naturgivne' umyndighed op i »oplysningstiden«s retsvidenskabelige skrifter, omend en vis tøven spores hos tidens retslærde ved modsætningen mellem de ældre loves faktiske formulering og den ønskede retsfilosofi. I 1800-tallet er denne modsætning forsvundet, og doktrinen om kvinders 'historisk' begrundede principielle umyndighed slået så fast, at det har været svært at rokke ved den senere.

Anskuets ud fra Dübecks retningslinjer tildelede middelalderens love kvinder en betydelig mere aktiv rolle end hidtil antaget. Dette bekræftes af kildematerialet vedrørende retspraksis. Skødning af jord, for eksempel, skulle foregå på tinge, hvortil kun frie voksne, våbenføre og bosiddende mænd havde adgang. Imidlertid omtaler skøder og tingsvidner fra 1400-tallet mange kvinder, der optrådte selvstændigt på tinget. Mændenes rolle i kvinders forretningsanliggender blev en formalitet. Tingsvidnerne var mænd og selve skødningen blev foretaget af en kvalificeret mand, der fremsagde formularen, mens kvinden holdt på hans arm som tegn på sit samtykke. De formelle rammer var således håndhævet af mænd, men inden for disse rammer havde kvinder frit spil med hensyn til gods- og handelstransaktioner, der involverede personlig ejendom.²⁸

Det var især af betydning for kvinder i byerne, fordi byejeendom blev betragtet som løssøre eller købegods og derfor ikke belagt med de restriktioner, der gjaldt arvejorden på landet eller fælliget på land og i by. Det var vigtigt for kvinder at kunne disponere selvstændigt over likvide eller faste midler, hvis

de havde deres egen næring. Bysamfundet tilbød dets kvindelige medlemmer mange muligheder for et selvstændigt erhverv inden for lokal handel, som kræmmersker, høkersker, fiskerblødersker eller anden form for detailhandel. Det er derfor ikke underligt, at vi finder mange aktive kvinder i denne sektor af byøkonomien. Er den ikke så iøjnefaldende for senere generationer som storhandelen, har den lokale handel og kvinders funktion som handlende, været af umådelig betydning for samtiden. Da danske middelalderlove ikke som udenlandske generelt kender til begrebet »købekone«, er det omtalen af enkelte handelskvinder i lovene, kilder til retspraksis og de bevarede regnskaber, der dokumenterer denne side af kvinders aktivitet.²⁹

Kvindens rolle i håndværksproduktionen er mindre nem at måle, fordi kildematerialet er mere sparsomt.³⁰ I modsætning til handelen, der blev reguleret af byrådet, som også i rådstueretten hørte sager angående køb, salg og gæld, blev håndværksproduktionen reguleret af lavene og interne stridigheder afgjort af lavets domstol. Desværre findes for denne del af bysamfundets økonomi kun normative kilder i form af lavsskråer, og det er endda kun en del af de senmiddelalderlige skråer, der stadig eksisterer. Skråerne angiver, hvem der havde ret til at udøve et håndværk. De kan umiddelbart virke meget diskriminerende, idet de kun omtaler mænd som svende og mestre, altså håndværkere, der kan eller har opnået rettigheder som selvstændig næringsdrivende. Analyserer man skråerne med særligt henblik på kvinder, bliver det dog klart, at det mindre er et spørgsmål om diskrimination mod eller nedvurdering af kvinders evne til at udøve et håndværk end om en særlig funktion, kvinder havde i håndværksproduktionen. Kvinders rolle var medhjælperens, og det var en rolle,

28. Se for eksempel *Rep.* 2. række, nr. 260, nr. 1583, nr. 1618, nr. 1627, nr. 1759, nr. 2492.

29. En gennemgang af handelskvinder i danske byer findes i Grethe Jacobsen, »Women's Work and Women's Role: Ideology and Reality in Danish Urban Society,« *Scandinavian Economic History Review*, vol. 30: 1 (1983), 3–20.

30. Om håndværkskvinder i Danmark se Grethe Jacobsen, »Guilds in Medieval Denmark: The Social and Economic Role of Merchants and Artisans,« (Ph. D. diss., University of Wisconsin-Madison, 1980) chap 8; samme *Håndværkets Kulturhistorie I: Håndværket kommer til Danmark: Tiden før 1550* (København: Håndværksrådets Forlag, 1982) passim; samme »Women's Work,« (note 29).

Udsnit af kalkmaleri fra Brunby Kirke (Malmöhus Län) der forestiller St. Andreas under en prædiken for bygningshåndværkere. Bag murermesteren står en »murerarbejdskvinde«, der rører mørtel og er parat til at række ham en ny forsyning. Skriftlige kilder vedrørende ufaglærte kvinder på byggepladserne i middelalderen findes ikke fra Danmark men kilder fra udlandet omtaler disse kvinder. Nationalmuseet 2. afd.

der var både mere synlig og mere anset end i dag. Som det udtrykkes i Slesvig slagterlavs skrå fra 1421, så skulle der i slagterhåndværket i byen være »otte uberygtede, hæderlige mænd, ægtefødt som det er foreskrevet, deslige deres hæderlige, ægtefødte hustruer.«³¹ Også de mange påbud om at kvinder, der giftede sig med mestre, skulle være »faget værdigt« vidner om mesterkonens betydning for håndværksklassen.

Den ideelle arbejdsfordeling i værkstedet var, at mesteren ledede og fordelte arbejdet, samtidig med at han oplærte svende og lærlinge, mens mesterkonen bistod ved dele af arbejdsprocessen og forestod salget. Når en ægtefælle døde, blev denne situation forstyrret, men med forskellige konsekvenser for de to køn. Mændene fortsatte som mestre med samme økonomiske, juridiske og sociale status, men fik praktiske problemer, da deres betroede medhjælper manglede. Et nyt giftermål genoprettede ligevægten, og den nye

kone fik sin forgængers sæde i lavshuset som tegn på, at alt var som før.

For kvinder betød ægtefællens død, at de fik en ny status som selvstændige håndværkere, men en status der var usikker, da det ofte afhang af mestrenes velvilje, om de kunne beholde værkstedet. Enkeprivilegierne varierede fra lav til lav. Nogle tillod enker at føre værkstedet videre ved hjælp af en svend i en ubegrænset periode, mens andre kun gav dem et eller tre år at arbejde i, hvorefter de enten skulle gifte sig med en svend, der var mester-rangen værdig, eller finde andet erhverv. Kvinders rolle var underforstået i samfundet og i lavene. Derfor blev den ikke reguleret, så længe fordelingen fungerede. Problemer opstod derimod, når balancen blev forstyrret ved ægtefællens død, og enken måtte påtage sig nogle af mandens funktioner. Det skulle reguleres, og derfor er enker mere synlige i skråernes paragraffer end mesterkonerne.

Der var ikke tale om ligestilling inden for

31. *Danmarks Gilde- og Lavsskraer fra Middelalderen*, udg. C. Nyrop (København: Gad, 1895–1904, genoptr. 1977) II, 41 § 18.

håndværk, hvor kvinder arbejdede sammen med mænd. Kvinders og mænds arbejdsfunktioner og livsforløb var forskellige, selvom de tilhørte samme klasse. Det prægede deres forhold til arbejdet, som det præger de kilder, vi har angående håndværksproduktionen i senmiddelalder og reformationstid.

Kvinder havde mange karrierer,³² nogle af dem sideløbende, hvor mænd stort set var begrænset til én karriere. Kvinder blev som døtre opdraget til hustruens og medhjælperens rolle og fik samtidig en praktisk uddannelse i faderens fag, dog ikke en uddannelse, der var reguleret af skræer eller andre forordninger. Med giftermål indledtes to nye karrierer, en som husmoder, d.v.s. som den praktiske bestyrer af husholdningen, som madmoder for lærlinge og svende, som arbejdsgiver for tjenestepiger og som opdrager for parrets børn, og en som medhjælpende hustru i et fag, der kunne være et andet end faderens, og som hun skulle oplæres i. Hertil kom for nogle kvinders vedkommende en tredje karriere, hvis de havde selvstændigt bierhverv, f.eks. som handlende. Med enkestanden indtrådte de i en ny fase af deres livsforløb. De blev eneforsørgere og husstandsoverhoveder. Fortsatte de mandens værksted og altså blev i faget, foregik det på andre betingelser end før. De blev selvstændige, men med en usikkerhed de ikke havde haft som mesterkoner. En remmesniderenkes bønsskrift til kong Hans fra 1487³³ fortæller tydeligt om de problemer, en enke kunne stå overfor ved mandens død: økonomiske problemer med gæld og betaling af råmaterialer og praktiske problemer med at få kvalificeret hjælp. Samtidig viser bønsskriftet også, at kvinder havde løsninger og ikke tøvede med at få dem realiseret på den ene eller anden måde. Denne enke bad kongen om et lån, så hun kunne afvikle sin gæld til forskellige »godtfolk«, købe læder og rejse til Tyskland for dér at finde en erfaren og kvalificeret svend. Som argument for lånet

anførte hun, at hun havde en del ordrer på seletøj og sadler, og at den kongelige staldmester havde snakket om nye bestillinger og derved sagt god for hendes evner og muligheder til at føre værkstedet videre. Enkers andre muligheder for at opretholde livet var enten at skifte erhverv ved at gå ind i handel eller over til uorganiserede håndværk, eller ved at gifte sig med en anden mester og påny gå ind i rollen som husmoder og medhjælp i samme fag eller i et nyt håndværk.

Mændenes livsforløb var mere ensrettet og karrieren lagt fast den dag, de begyndte som lærlinge. Efter lærlingetiden fulgte svendeårene, der kulminerede ved mesterprøven. Ægteskab, som regel indgået på dette tidspunkt, betød for dem en bekræftelse af at deres karrieremål var nået. De blev selvstændige mestre og husstandsoverhoveder og opnåede en social og juridisk status i samfundet, de beholdt, så længe de arbejdede, uanset at deres ægteskabelige situation kunne forandres ved konens død og indgåelse af nyt ægteskab. For kvinder betød ægteskabet et skift i karrieren og en ny social og juridisk status, der kun varede så længe manden levede.

Der var fordele og ulemper ved begge køns livsbetingelser. Mænd var mindre fleksible med hensyn til arbejdsmuligheder, hvis de ville beholde deres økonomiske og sociale status. For danske håndværkeres vedkommende blev dette understreget i Erik af Pommerns forordning af 1422, der begrænsede deres muligheder for bierhverv, da forordningen forbød nogen håndværker at have mere end én næring af gangen.³⁴ Til gengæld kunne en mand, i kraft af sin formelle uddannelse og kvalifikationer, sikre sig en solid og stabil position i sit fag og især i dets organisation, lavet, hvis ledelse var forbeholdt mestrene. Psykologisk betød deres livsforløb, at de fik en stærk arbejdsidentitet både indadtil og udadtil, der yderligere bekræftedes af deres sociale status og organisationsmedlemskab.

32. Spørgsmålet om kvinders uddannelse, arbejdsidentitet og livsforløb er diskuteret i Natalie Zemon Davis, »Women in the Crafts in Sixteenth-Century Lyon,« *Feminist Studies*, 8 nr. 1 (Spring 1982) 46–80.

33. *Danske Magazin*, 4:1 (1864) 183.

34. *Danmarks gamle købstadlovgivning*, udg. af Erik Kromann (København: Rosenkilde og Bagger, 1951–61) III, 73–75.

Vævere afbildet i Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken*, 1555. Vævning var i Norden en hjemmeindustri, udført af kvinder, indtil slutningen af 1400-tallet, hvor mandlige vævere dukkede op i de danske byer. I 1550 blev det første væverlaug stiftet i København. Kvinder havde adgang til laugene som selvstændige vævere med eget værksted. Men billedet kan reflektere, at det i virkeligheden ikke var så enkelt. Mens kvinden væver et ensfarvet klæde, er manden i gang med et fint mønstret klæde, muligvis et gobelin, og de to vævere sigter på et forskelligt marked.

Kvinder havde ikke mulighed for på egen hånd at opnå en lignende sikkerhed og stabilitet. Deres uddannelse var uformel, og deres mange karrierer bevirkede, at de havde en svagere eller rettere, mindre veldefineret arbejdsidentitet. Deres sociale status og organisatoriske tilhørsforhold afhang i høj grad af ægtemandens arbejde. På den anden side var de betydeligt mere fleksible med hensyn til arbejdsmuligheder, da deres livsforløb gav dem flere færdigheder end mænd. Ydermere var disse færdigheder nødvendige for samfundet. En forordning, som den af 1422, betød ikke begrænsninger for deres virkefelt.³⁵ Senmiddelalderens bysamfund med dets forholdsvis åbne struktur havde plads både til kvinders og til mænds arbejde og arbejdsform.

Til gengæld stimulerede kvinders arbejdsforhold heller ikke til en fast organisation på linje med mændenes. Dette skulle vise sig at

være skæbnesvangert for bykvinder, da ændringer i de økonomiske og ideologiske rammer efterhånden underminerede det grundlag, hvorpå kvinders udfoldelsesmuligheder var funderet. Manglen på organisation blandt kvinder og dermed på kontrol over deres andele af bysamfundets økonomiske funktioner stillede dem svagt i kampen for at beholde disse andele. Fra at virke på deres betingelser, baseret på en livsform og funktion, der var anderledes end mænds, men ikke mindre væsentlig, kom kvinder til at fungere udelukkende på mændenes betingelser. De var stadig nødvendige for samfundets funktion men ikke længere anset som ligestillede og med en rolle, der var betydeligt mere indskrænket. En moderne historiker har stillet spørgsmålet, hvorfor kvinderne ikke benyttede sig af forholdene i senmiddelalderen til at videreudvikle deres felt istedet for at forblive i de traditionelle kvinderoller, der efterhånden førte

35. 1422-forordningen nævner ikke kvinder specielt; det gør derimod en tilsvarende engelsk forordning af 1363, der undtager kvinder fra reglen om, at man kun må udøve én næring. Forordningen er omtalt i Eileen Power *Medieval Women*, ed. by M. M. Postan (Cambridge: Cambridge University Press, 1975) 63–64.

til økonomisk og psykologisk undertrykkelse.³⁶ En hovedårsag må være, at kvinderne umuligt havde kunnet forudse faren ved deres position, ej heller at deres bidrag til samfundets funktioner ville blive nedvurderet i forhold til mænds.

Det skete under en langsom process, der endnu ikke er helt klarlagt. En væsentlig faktor er den økonomiske nedtur, der ramte Danmark og store dele af Europa i 1600-tallet. Der blev mindre og mindre plads til en fleksibel arbejdsindsats uden for hjemmet. Det gjaldt om at sikre sig en plads i den økonomiske struktur, og det var lettest for dem, der var etablerede og organiserede, i første række håndværksmestrene. Samtidig blev handelslivet organiseret og forbeholdt dem, der engagerede sig fuldtids i en karriere, ikke afbrudt af giftermål og perioder som medhjælp og husholderske. Organisationen af samfundets økonomiske aktiviteter begyndte i 1500-årene, men ramte for alvor kvinders arbejdsmuligheder i 1600-tallet.³⁷ De blev i stigende grad henvist til lavt betalt arbejde, der ikke nød nogen social anseelse og som tit kunne være på kant med loven.

Den ideologiske udvikling begyndte med Reformationen, hvor indførelsen af Luthers ideer betød, at den eneste respektable rolle for kvinden var som hustru og moder. Det var en rolle, der arbejdsmæssigt begrænsede hende til hjemmet og eventuelt til mandens værksted, og som slet ikke tog hensyn til enlige kvinder, der også skulle finde en levevej. Ideologien fik dog først slagkraft, da økonomiske omstændigheder gjorde det 'nødvendigt' at skubbe kvinder væk fra deres pladser uden for hjemmet. At mange kvinder fortsat var nødt til at arbejde ude forhindrede ikke, at andre funktioner end husmoderens blev nedvurderet, at kvinders arbejde blev lavere betalt end mænds, og til sidst, at kvinders arbejdsindsats både uden for hjemmet (lavt betalt) og i hjemmet (ubetalt) generelt blev nedvurderet.

Denne process afspejler sig i traditionel hi-

storieskrivning og dens usynliggørelse af kvinders liv og arbejde. Kvinders funktion i senmiddelalderens og reformationstidens samfund var væsensforskelligt fra mænds. Det er ud fra dette synspunkt, vi skal analysere det kildemateriale, der er til rådighed. Ikke ud fra en klart udtrykt eller underforstået værdinorm, i følge hvilken kun det ene køns arbejde tæller med i historien. Ikke alene for drejer og undertrykker man kvinders historie, men man undlader også en væsentlig del af mænds historie.

En analyse af tidligere tiders samfund og deres økonomiske og sociale opbygning, kan kun belyses tilfredsstillende, hvis man inddrager begge køns funktioner og indbyrdes forhold. Kvindehistorie kan bidrage med analyser og forklaringer på kvinders særlige funktioner både i hjemmet og udenfor. Det betyder, at deres arbejde i husholdningen, herunder hjemmeproduktion af klæde, øl, vokslys, fiskegarn og andre varer både til eget forbrug og til salg, deres indsats med hensyn til pasning og plejning af en del af samfundets medlemmer (børn og gamle i familien, naboer og kvindelige slægtninge i barselsseng) må studeres sammen med deres aktiviteter uden for hjemmet enten som medhjælp i handel og håndværk eller som selvstændig næringsdrivende.

Ligeså vigtigt er de mere uådgribelige men ikke mindre spændende ideologiske og kulturelle sider af kvindehistorien. Hvorledes forholdt kvinder sig til den ideologiske opbygning og det officielle syn på kvindens »natur« og rolle? Så de nogen modsætning mellem dette syn og deres egen virkelighed? Hvordan løste de denne konflikt? Kan kilderne belyse en særlig kvindekultur og den udbredelse blandt kvinder, både socialt og geografisk? I hvor høj grad var sådan en kvindekultur del af den officielle kultur?

I den behandlede periode var den dominerende ideologi i Danmark indtil 1536 den katolske kirkes lære, der på mange måder støt-

36. Kathleen Casey, »The Cheshire Cat: Reconstructing the Experience of Medieval Women,« *Liberating* (note 3) 225–249.

37. Dübeck, *Købekoner* (note 27) 563 ff., 607, 338 f.

tede kvinders livsform, omend dette ikke var tilstræbt. Da kirken vurderede den enlige kvinde, ugift eller enke, der levede et kristent liv i afholdenhed, højere end den gifte kvinde,³⁸ var der for de kvinder, der frivilligt eller ufrivilligt valgte et liv som enlig en synlig plads, både ideologisk og økonomisk, i samfundet. Helgener, som Den hellige Birgitta, hvis liv rummede to vidt forskellige karrierer, en som hustru, moder og husholderske, og en som vækkelsesprædikant, symboliserede forskellige livsformer, der var åbne for kvinder, selvom mange af dem ikke havde chancer for at realisere alle muligheder. Denne mangfoldighed af livs- og arbejdsformer, kvinder kunne skabe inden for de ideologiske og økonomiske strukturer, mændene havde opbygget, har stimuleret mange kvinder til religiøs og/eller praktisk udfoldelse på deres egne betingelser og dermed givet dem en bekræftelse på deres eget værd. Denne bekræftelse opvejede de kvindefjendske træk, der også var i kirken og i samfundet, og som har domineret historieskrivningen.

IV: »Hvad skal vi med kvindehistorie?«

Kvindehistorie skal først og fremmest rette op på den ensidige historie, der hidtil har været præsenteret. Kvindehistorie skal forklare og fortælle, hvordan kvinders fortid er forløbet, og dermed give os et grundlag for at forstå kvinders nutid og måske udpege retningslin-

jer for vores fremtid. Ved at forske i kvinders historie bliver det også klart, at fortiden ofte bliver præsenteret i en belysning, der fordrejer dens gang. For dansk middelalder gælder det, at historikeren må indse, at vi i høj grad er børn af Luther og opflasket med ideen om den »mørke« middelalder med dens »neurotiske« religionsdyrkelse.³⁹ Denne anskuelse har præget opfattelsen af et af de uhyggeligste kapitler i kvinders historie: hekseprocesserne. På trods af den megen forskning i emnet af historikere og etnologer er det stadig en udbredt »overtro«, at hekse hører den mørke middelalder til.⁴⁰ De første kendte hekseprocesser i Danmark fandt sted i 1540'erne og ikke i afsides liggende landsbyer, men i blomstrende handelsbyer som Køge og Malmø, der nok var 'med på noderne', hvad angik de sidste nye ideer. Hekseforfølgelserne kulminerede i 1600-tallet, lang tid efter »evangelii klare dag« var oprunden i Danmark.⁴¹ Det sætter unægtelig Reformationens store betydning i et noget andet skær, end det vi er vant til at se den i. Hekseforfølgelserne kan ikke forklares ved Reformationens komme alene, men for kvindehistorie må det være væsentligt, at de sættes ind i deres rette tidssammenhæng (at de hører til i den mere »oplyste« og »civiliserede« del af vort lands historie), og at de anskues ud fra grundspørgsmålet: »Hvad betød de for kvinder?« Hvordan kan vi forklare kvinders modsætningsfyldte roller både som anklagere og som anklagede i disse processer? Hvad har kvinders syn på hekse været sidenhen? Som en amerikansk forsker i hek-

38. Eleanor McLaughlin, »Equality of Souls, Inequality of Sexes: Women in Medieval Theology,« *Religion and Sexism: Images of Woman in the Jewish and Christian Traditions*, ed. Rosemary Radford Ruether (New York: Simon and Schuster, 1974) 213–266.

39. Et eksempel på en total mangel på forståelse af senmiddelalderens fromhedsliv er P. G. Lindhardt, »Det religiøse liv i senmiddelalderen,« *Den danske Kirkes Historie*, red. Hal Koch og Bjørn Kornerup (København: Gyldendal, 1950–1966) III, 109–207.

40. Denne »overtro« kan udemærket være formidlet af værker som *Den danske Kirkes Historie*, hvor *Heksehammeren* og heksetro indgående omtales i Lindhardts afsnit om middelalderen (s. 112), hvorimod Bjørn Kornerup, hvis afsnit »Det lærde tidsrum, 1536–1670« (IV, 13–379) dækker hekseforfølgelsernes periode, kun kort refererer trolddomsforordningen af 1617 og slet ikke omtaler hekseprocesserne.

41. Om danske hekseprocesser se Karsten Sejr Jensen, *Trolddom i Danmark, 1500–1588* (København: Arken, 1982); Jens Christensen og Jens Chr. V. Johansen, »Men mon ikke de var skyldige . . . Om hekse og om amatør- og faghistorikere,« *Fortid og Nutid*, 29 (1981–82) 15–35; Gustav Henningsen, Jens Chr. V. Johansen og Ditlev Tamm, »16.000 jyske domme: En sagtypologisk analyse af Hofman-Bangs regest til Viborg Landstings dombøger 1569–1805,« *Fortid og Nutid*, 28 (1979–80) 240–279, spec. 251.

seprocesser har udtrykt det: »Hidtil har historikerne brugt en smule tid og energi på at forklare kvinders rolle i trolddommens historie, men de har ignoreret trolddommens rolle i kvinders historie.«⁴² Det er yderst beklageligt, at Margaret Murrays herostratisk berømte indsats i hekseforskningen åbenbart har skræmt kvindelige historikere fra at vælge dette emne som objekt for kvindehistorisk analyse. Det burde være et oplagt forskningsområde for en kvindehistoriker at sætte hekseprocesserne ind i kvindehistorisk sammenhæng, og muligt at gøre det for en kvindelig historiker, uden at blive mistænkt for at være for følelsesbetonet.

Hekseprocessernes begyndelse falder i anden halvdel af den periode, jeg – måske lidt optimistisk – har kaldt en »feministisk« periode, altså et tidsrum, hvor kvindelige egenskaber havde en selvstændig værdi og ikke

blot blev betragtet som mer eller mindre negative spejlbilleder af mandlige egenskaber. Sammenhængen mellem hekseprocessernes begyndelse og en fremadskridende nedvurdering af alt kvindeligt er ikke let at klarlægge. Er der en årsags- og effektsammenhæng, eller er de begge symptomer på en ny fase i kønnenes forhold til hinanden? Er der tale om en »kønnenes kamp« på psykologisk og ideologisk plan? Svaret eller svarene kan og bør findes ved hjælp af kvindehistorisk forskning, både for at belyse en del af kvinders historie og for at bidrage til den universale historie, der kun kan fremstå som en syntese af mænds og kvinders historie. For den i artiklen behandlede periode gælder det, at førend kvinders historie er udforsket kan vi ikke hævde, at vi kender mere end halvdelen af det afsnit i fortiden, der traditionelt kaldes senmiddelalder og reformationstid.

42. E. William Monter, »The Pedestal and the Stake: Courtly Love and Witchcraft,« *Becoming Visible* (note 9) 132–33: »Thus far, historians have spent a little time and energy explaining the role of women in the history of witchcraft but have paid no attention to the role of witchcraft in the history of women.«